

ПРАВОВА ПРИРОДА ЮРИДИЧНИХ РИЗИКІВ В КОНТЕКСТІ НЕЗАЛЕЖНОГО АУДИТУ ФІНАНСОВОЇ ЗВІТНОСТІ

LEGAL NATURE OF LEGAL RISKS IN THE CONTEXT OF INDEPENDENT AUDIT OF FINANCIAL STATEMENT

Стаття присвячена проблематиці дослідження правової природи юридичних ризиків в контексті незалежного аудиту фінансової звітності та ролі державного управління та адміністрування цього процесу. Незалежна аудиторська діяльність як вид економічної діяльності та сам процес незалежного аудиту фінансової звітності, як один із напрямків аудиторської діяльності, тісно пов'язані з ризиками. Саме поняття незалежного аудиту фінансової звітності вказує, що це діяльність, яка проводиться незалежними від держави та її інститутів суб'єктами аудиторської діяльності і які висловлюють свою незалежну думку. Ризики в процесі виконання завдання з аудиту фінансової звітності мають велике значення через вибірковий характер аудиторських процедур, глибина та деталізація яких залежить від ідентифікованих та оцінених ризиків. Авторами статті обрано для дослідження категорію юридичних ризиків, які виникають в процесі незалежного аудиту фінансової звітності. На основі аналізу, узагальнення на систематизації наукових джерел, висвітлено підходи науковці до визначення правової природи та поняття ризику як правової категорії. Ґрунтуючись на дослідженні категорії юридичних ризиків авторами запропоновано визначення юридичних ризиків в контексті незалежного аудиту фінансової звітності. Також визначено ознаки, якими характеризується правова природа юридичних ризиків в контексті незалежного аудиту фінансової звітності. До ключових ознак належать: обмеження, визначені державою, ризикова ситуація, невизначеність та ймовірнісний характер події (наслідків). Досліджено роль державного управління і адміністрування юридичних ризиків, що знайшли своє вираження в формуванні вимог до суб'єктів аудиторської діяльності, самого процесу незалежного аудиту фінансової звітності та незалежного аудиторського звіту, який надається за результатами виконання суб'єктом аудиторської діяльності завдання з обов'язкового аудиту фінансової звітності. Результати дослідження вказують, що в Україні побудована цілісна система державного управління та адміністрування процесом обов'язкового аудиту на основі ризик-орієнтованого підходу, який характеризується законодавчими вимогами, управлінням процесом незалежного аудиту через застосування професійних стандартів, моніторингом (перевіркою) якості виконаних завдань та дотримання суб'єктами аудиторської діяльності законодавчих вимог та професійних стандартів. Держава повністю контролює процес моніторингу через Державну установу «Орган

суспільного нагляду за аудиторською діяльністю».

Ключові слова: юридичні ризики, природа ризиків, держава, аудиторські послуги, публічне управління, аудит, адміністрування.

This article addresses the issue of researching the legal nature of legal risks in the context of independent financial statements audit and the role of state governance and administration of this process. Independent auditing activity as a type of economic activity and the audit process, as one of the directions of auditing activity, are closely related to risks. The concept of independent financial statements audit indicates that it is an activity conducted by entities of auditing activity independent of the state and its institutions, expressing their independent opinion. Risks in the process of performing financial statements audit tasks are significant due to the selective nature of audit procedures, the depth and detail of which depend on identified and assessed risks. The authors of the article have chosen the category of legal risks that arise in the process of independent financial statements audit for research. Based on the analysis, generalization, and systematization of scientific sources, the approaches of scientists to defining the legal nature and concept of risk as a legal category are highlighted. Based on the research of the category of legal risks, the authors propose a definition of legal risks in the context of independent financial statements audit. Also, the characteristics of the legal nature of legal risks in the context of independent financial statement audit are defined. The key features include limitations defined by the state, a risky situation, uncertainty, and the probabilistic nature of the event (consequences). The role of state governance and administration of legal risks, which is reflected in the formation of requirements for entities of auditing activity, the audit process, and the independent auditor's report provided as a result of the performance of the auditing activity task of mandatory financial statement audit, is explored. The research results indicate that a comprehensive system of state governance and administration of the mandatory audit process has been built in Ukraine based on a risk-oriented approach characterized by legislative requirements, management of the independent audit process through the application of professional standards, monitoring (verification) of the quality of performed tasks, and compliance by entities of auditing activity with legislative requirements and professional standards. The state fully controls the monitoring process through the State Institution "Public Oversight Board".

Key words: legal risks, nature of risks, government, auditing services, public management, audit, administration.

УДК 351/354.073.526:[340.111.5:005:334]:334.723
DOI <https://doi.org/10.32782/rma2663-5240-2023.38.20>

Мирславський С.В.

к. юр. наук,
доцент кафедри права та публічного управління
Сумський державний педагогічний університет імені А.С. Макаренка

Касяненко О.В.

аспірант кафедри бізнес-економіки та адміністрування
Сумський державний педагогічний університет імені А.С. Макаренка

Постановка проблеми у загальному вигляді. Залучення незалежного аудитора до процесу підтвердження фінансової звітності

сприяє підвищенню довіри до такої звітності, забезпечення її прозорості та надійності, відповідності концептуальній основі та

достовірності. Незалежний аудитор, в процесі виконання завдання з аудиту фінансової звітності виконує функцію моніторингу дотримання правил, встановлених державою та реалізованих через низку державних інституцій. Функціонування інституту незалежного аудиту приносить користь для всіх учасників публічних відносин: держава отримує контроль за дотриманням встановлених правил та процедур, що знаходять своє вираження у вигляді нормативно-правових актів, суб'єкти господарювання, – право на заняття певними видами діяльності та/або доступ до ринків капіталів, іміджеві бонуси чи ринкові переваги, а суспільство, – захист від зловживань та маніпулювання. Проте як і будь-яка діяльність, незалежна аудиторська діяльність піддається впливу ризиків, зокрема, юридичних.

За своєю природою, юридичні ризики є елементами правовідносин, що органічно вбудовуються до умов професійної діяльності та характеризуються можливістю настання юридичного факту (події), який носить імовірнісний характер, наслідком якого можуть бути негативні результати, що безпосередньо впливають в тій чи іншій мірі на певний аспект діяльності.

Професійна діяльність людини в будь-якому разі пов'язана з юридичними ризиками, що виникають із зовнішнього або внутрішнього середовища, дії або бездіяльності. Уміння своєчасно та належним чином ідентифікувати юридичні ризики, розробити та прийняти застережні заходи дає можливість розвитку публічного та адміністрування, розвитку суспільних відносин.

Проте, в контексті незалежного аудиту фінансової звітності, не доцільно в повній мірі асоціювати юридичні ризики тільки в контексті професійної діяльності, оскільки такі ризики присутні також на рівні публічного управління та адміністрування аудиторської діяльності та на рівні відносин суб'єктів господарської і аудиторської діяльності з користувачами фінансової звітності.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання юридичних ризиків є досить актуальним в дослідженнях науковців, оскільки кожна діяльність в тій чи іншій мірі дотична до прав та обов'язків, що виникають в процесі її здійснення і підлягає регулюванню та адмініструванню з боку держави.

Дослідження категорії ризику можна розділити за галузями права. В галузі цивільного права категорії ризику присвячені роботи таких науковців, як Майданника Р.А., Красавчикова О.А., Фогельсона Ю.Б., Танаєва В.М., Волосенко І.В., Мерезіна Б.Н.,

Вітрянського В.В., Барвено С.М. та ін. В адміністративному праві проблематикою ризиків займалися Беззубов Д.О., Закусило В.О., Дудник О.В., Тімашова Ю.П., Битяк Ю.П., Зуй Б.В., Коренева М.М. та ін. В кримінальному праві даною проблематику досліджували Бабій А.П., Бажанова М.І., Сташис В.В., Тацій В.Я., Мельник М.І., Хавронюк М.І. та ін.

Слід зазначити, що в науковій літературі присутні також дослідження юридичних ризиків притаманних певним видам діяльності, наприклад, Наливайко Л.Р. та Марценюк Л.В. досліджували юридичні ризики суб'єктів господарювання, Бачинський Т. розглядав ризики діяльності ІТ-компаній у м. Львові.

Також проблематикою дослідження сутності ризиків у правовій науці без належності до конкретної галузі права займалися такі науковці як Новіков В.В., Боровікова В.С., Великанова В.В. та ін.

Не зважаючи на наявність значної кількості досліджень юридичних ризиків в науковій літературі, категорія ризику вимагає подальшого дослідження в контексті публічного управління та адміністрування незалежного аудиту фінансової звітності.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Дослідження проблематики юридичних ризиків, висвітлене у науковій літературі та публікаціях, присвячене визначенню правової природи таких ризиків в контексті галузі права чи загально-правової категорії та, на нашу думку, не достатньо уваги приділено з точки зору незалежного аудиту фінансової звітності та публічного управління і адміністрування цим процесом. Також потребують визначення ознаки, які характеризують правову природу юридичних ризиків в контексті аудиту фінансової звітності.

Метою статті є дослідження правової природи юридичних ризиків застосованих до незалежного аудиту фінансової звітності, формування визначення таких ризиків та визначення їх ознак в контексті аудиту фінансової звітності.

Виклад основного матеріалу дослідження. В процесі незалежного аудиту фінансової звітності виникають події, які зачіпають інтереси таких учасників як держава, суб'єкти господарювання, суб'єкти аудиторської діяльності та користувачі фінансової звітності. Кожен із цих учасників наділений правами та обов'язками, що виникають на підставі нормативно-правових актів, прийнятих державою та реалізованих через державні інститути, або господарських договорів. Збільшення складності суб'єктів господарювання та господарських операцій, які ними здійснюються, глобалізація економічних процесів, неякісне

нормативно-правове поле, яке допускає неоднозначне трактування, підвищення складності фінансової звітності та розкриття до неї породжують ризики при незалежному аудиті фінансової звітності. Ризики, які пов'язані з дотриманням нормативно-правових актів в науковій літературі іменуються юридичними ризиками.

Розглянемо формулювання визначення юридичних ризиків більше детально.

В нормативно-правових актах України визначення юридичного ризику присутнє тільки у Постанові Правління Національного банку України «Про затвердження Положення про організацію системи управління ризиками в банках України та банківських групах» від 11.06.2018 № 64. Тут визначено юридичний ризик як імовірність виникнення збитків або додаткових втрат, або недоотримання запланованих доходів унаслідок неочікуваного застосування норм законодавства через можливість їх неоднозначного тлумачення або унаслідок визнання недійсними умов договору у зв'язку з їх невідповідністю вимогам законодавства України [1].

На думку Новікова В.В. та Боровікової В.С. ризик більш повно та точно можна визначити, як можливу небезпеку випадкового настання негативних наслідків. Ризик у цьому разі розуміється, як об'єктивна категорія, оскільки настання негативних наслідків не залежить від волі та свідомості людей [2, с. 30].

Також Новіков В.В. надає визначення правового ризику – це вірогідне настання подій, що пов'язані з прийняттям правового рішення, яке може потягнути за собою шкідливі наслідки в сфері правового регулювання суспільними відносинами. Особливістю правового ризику є те, що він може призвести до негативних наслідків не тільки суб'єктів правовідносин, але й в цілому для суспільства та держави [3, с. 38].

З наведеними вище визначеннями можна погодитись в частині настання наслідків, оскільки наслідки встановлюються державою в нормативно-правових актах та їх застосування дійсно не залежить від волі та свідомості людей, та масштабів наслідків. Проте, правові ризики присутні і в процесі прийняття економічних та інших рішень і обмеження визначення тільки правовими рішеннями, на нашу думку, значно звужує сферу дослідження юридичних ризиків.

Дубицька Т.Н., досліджуючи поняття ризику у приватному праві, надає наступне його визначення, – ризик – це виправдана необхідність, обґрунтована потребою у залученні шкідливих об'єктів у конкретній сфері діяльності [4, с. 200]. З цим визначенням можна

погодитись в частині того, що автор вказує на свідоме залучення певних об'єктів для задоволення певних потреб та що ризик завжди пов'язаний з необхідністю прийняття рішень.

Шемшур О. надає наступне визначення ризику – це можливість (ймовірність) настання певних наслідків (результатів), які суб'єкт цивільно-правових правовідносин міг передбачити (або повинен був передбачити) та вчинити (або не вчинити) дії, що направлені на зменшення негативного впливу цих наслідків або взагалі на уникнення їх шляхом дотримання правил обґрунтованого ризику (це правила, за яких позитивний результат від здійснення певної діяльності значно перевищує можливість (ймовірність) настання негативних наслідків) [5, с. 108].

На нашу думку, визначення ризику, надане Шемшуром О., є найбільш повним. Всі дослідники сходяться в думці про те, що ризик призводить до настання саме негативних наслідків, з чим ми повністю погоджуємось. В свою чергу ми вважаємо за доцільне сформулювати визначення юридичних ризиків в контексті аудиту фінансової звітності. Юридичні ризики – це результат прийняття рішення суб'єктом аудиторської діяльності, в процесі незалежного аудиту фінансової звітності, яке ґрунтується на отриманих знаннях про суб'єкта господарювання та його правове середовище, та призводить до настання (ймовірного настання) негативних наслідків, у зв'язку з порушенням (недотриманням) встановлених законодавчих (договірних) норм та звичаїв, прийнятих у суспільстві, як для суб'єкта аудиторської діяльності так і для держави та суспільства, за умови, що прийняті суб'єктом аудиторської діяльності застережні заходи не вплинули на ризики належним чином.

Юридичні ризики, як правова категорія має ознаки. Як слушно зазначає Великанова В.В., усі визначення поняття ризик, які автор досліджувала, містять вказівку на ймовірний, випадковий характер (природу) події (наслідків), що дозволяє розглядати ймовірність як специфічну ознаку ризику. Ймовірність покладена в основу поняття невизначеності, якою вважається ситуація, коли настання подій дуже ймовірне і може бути оцінено кількісно [6, с. 78].

Ми погоджуємось з тим, що невизначеність та ймовірнісний характер є належними ознаками будь-якого ризику і є прийнятними для юридичних ризиків, які виникають в процесі незалежного аудиту фінансової звітності.

В контексті публічного управління та адміністрування незалежного аудиту фінансової звітності, причини невизначеності можна поділити на наступні категорії:

– пов’язані з нормативно-правовими актами, що застосовуються суб’єктами господарювання, фінансова звітність яких перевіряється;

– пов’язані з відсутністю повної та доречної інформації;

– пов’язані з персоналом суб’єкта аудиторської діяльності, як то досвід, знання, компетенції та особисті якості.

Ризик не існує сам по собі, для його виникнення необхідна ситуація, яка в науковій літературі називається ризиковою ситуацією. Як зазначає Бондарчук В.В., ризиковою є ситуація, коли виникає необхідність вибору рішення з кількох варіантів, і коли результат обраного рішення є невідомим, може бути оцінений з тією чи іншою часткою вірогідності, є ризикованим [7, с. 313].

Також кожен ризик повинен мати межі, якими, в публічному управлінні, є закони та підзаконні нормативні акти, прийняті державою, а також звичаї та практика, яка склалася в суспільстві. Саме вони відіграють роль засобів обмеження ризиків.

Таким чином, на підставі викладеного вище можна констатувати, що правова природа юридичних ризиків, в контексті незалежного аудиту фінансової звітності, характеризується наступними ознаками:

– обмеження, виражені в законах та підзаконних нормативних актів, які стосуються:

- вимог до суб’єктів аудиторської діяльності;

- концептуальної основи фінансової звітності та вимог до звітування суб’єктів господарської діяльності;

- прав та обов’язків державних органів щодо здійснення нагляду за дотриманням законодавства суб’єктами аудиторської діяльності та суб’єктами господарювання;

– ризикова ситуація, джерелом якої може бути:

- безпосередньо суб’єкт аудиторської діяльності;

- персонал суб’єкта аудиторської діяльності;

- суб’єкт господарювання, фінансова звітність якого є об’єктом аудиту;

- державний орган, який уповноважений впливати на суб’єкта аудиторської діяльності або суб’єкта господарювання;

- невизначеність;

- ймовірнісний характер події (наслідків).

В правовій природі юридичних ризиків важливу роль відіграє публічне управління та адміністрування процесу аудиторської діяльності, що знаходить своє вираження у встановленні певних правилах гри на ринку професійних

аудиторських послуг через встановлення вимог до суб’єктів аудиторської діяльності, його персоналу, до звітування суб’єктами господарювання, форми та змісту незалежного аудиторського звіту, який надається за результатами незалежного аудиту фінансової звітності.

Аудит фінансової звітності концептуально пов’язаний з юридичними ризиками через вибірковий характер проведення аудиторських процедур. Державою, за допомогою Закону України «Про аудит фінансової звітності та аудиторську діяльність» (далі Закон про аудит) визначено правила поведінки із ризиками, які серед інших включають і юридичні ризики та порядок інформування про них. Такі правила визначені як для ризиків пов’язаних із суб’єктом господарювання, фінансова звітність якого перевіряється, так і безпосередньо з суб’єктом аудиторської діяльності.

Що стосується ризиків, пов’язаних із суб’єктом господарювання, то незалежний аудиторський звіт, який надається за результатами обов’язкового аудиту фінансової звітності, повинен включати:

- опис та оцінку найбільш значущих ризиків суттєвого викривлення інформації у фінансовій звітності (консолідованій фінансовій звітності), що перевіряється, у тому числі внаслідок шахрайства;

- чітке посилання на відповідну статтю або інше розкриття інформації у фінансовій звітності (консолідованій фінансовій звітності) для кожного опису та оцінки найбільш значущих ризиків у звітності, що перевіряється;

- стислий опис заходів, вжитих аудитором для врегулювання таких ризиків;

- якщо це доречно, основні застереження щодо таких ризиків [8].

З аналізу положень Закону про аудит вбачається, що держава визнає важливість функції незалежного аудиту та виділяє частину ринку для забезпечення його функціонування, називаючи це обов’язковим аудитом. В свою чергу держава, як ініціатор цього процесу забезпечує і адміністрування, процесу та вимагає від суб’єкта аудиторської діяльності чіткого і прозорого опису процесу його роботи з ризиками.

Опис алгоритмів визначення, ідентифікації, оцінки та розробки дій у відповідь на оцінені ризики містяться в Міжнародних стандартах контролю якості, аудиту, огляду, іншого надання впевненості та супутніх послуг (далі МСА), прийнятими Радою з міжнародних стандартів аудиту та надання впевненості. МСА є обов’язковими для застосування в процесі здійснення аудиторської діяльності, про що чітко зазначено в статті 1 Закону про аудит [8].

При цьому варто зазначити, що в Україні МСА прийняті без будь-яких умов, в той час, як ст. 13 Директиви 2006/43/ЄС Європейського Парламенту та Ради про обов'язковий аудит річної звітності та консолідованої звітності надано можливість вилучити частину МСА, для застосування в середині країни-учасниці, якщо ухвалені міжнародні стандарти аудиту містять процедури аудиту, виконання яких може призвести до виникнення юридичного конфлікту з національним правом з огляду на специфічні національні вимоги щодо обсягу обов'язкового аудиту [9].

Окрім ризиків, виявлених в процесі виконання завдання з обов'язкового аудиту, державним управлінням охоплено і ризики, які виникають в процесі провадження незалежної аудиторської діяльності. Законом про аудит в ст. 23 передбачено обов'язок суб'єкта аудиторської діяльності:

– запровадження системи внутрішнього контролю якості (системи управління якістю) застосування методики оцінки ризиків;

– запровадження організаційних та адміністративних механізмів для попередження, ідентифікації, усунення або управління і розкриття будь-яких ризиків та загроз своїй незалежності [8].

Системність державного адміністрування повною та адекватністю управління ризиками суб'єктом аудиторської діяльності забезпечується проведенням контролю (моніторингу) зі сторони державних органів. Така функція надана Державній установі «Орган суспільного нагляду за аудиторською діяльністю», яка, відповідно до п. 13 Статуту наділена наступними повноваженнями:

– контролем якості аудиторських послуг суб'єктів аудиторської діяльності, які здійснюють обов'язковий аудит фінансової звітності;

– дисциплінарним провадженням щодо аудиторів та суб'єктів аудиторської діяльності, які здійснюють обов'язковий аудит фінансової звітності;

– застосуванням стягнень [10, с. 3].

Висновки. Процес незалежного аудиту фінансової звітності тісно пов'язаний з ризиками через вибірковий характер аудиторських процедур, які застосовуються аудитором. Публічне управління щодо ризиків, в процесі незалежного аудиту фінансової звітності, здійснюється як на рівні суб'єкта аудиторської діяльності, через запровадження вимог до системи управління якістю, так і на рівні виконання завдання, через вимоги до розкриття інформації в звіті незалежного аудитора. В цьому процесі велике значення мають юридичні ризики, визначення яким в контексті

незалежного аудиту фінансової звітності нами було запропоновано.

Ключовими ознаками таких юридичних ризиків є обмеження, визначенні законодавством, ризикова ситуація, невизначеність та ймовірнісний характер події (наслідків). Ці ознаки, для юридичних ризиків, можуть існувати тільки разом.

Подальші дослідження автори вбачають у проведенні класифікації юридичних ризиків, розробці матриці юридичних ризиків та методичних рекомендацій щодо побудови системи внутрішніх контролів у відповідь на юридичні ризики для суб'єктів аудиторської діяльності, які займаються незалежним аудитом фінансової звітності.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Про затвердження Положення про організацію системи управління ризиками в банках України та банківських групах : Постанова Правління НБУ від 11.06.2018 № 64. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0064500-18#Text> (дата звернення: 22.12.2023).
2. Новіков В.В., Боровікова В.С. До питання щодо сутності ризиків у праві. *Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ*. 2018. № 1. С. 28–36.
3. Новіков В.В. Теоретико-правові аспекти ризиків у праві. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету*. Сер.: Юриспруденція. 2015. № 13. том 1. С. 36–39.
4. Дубицька Т.Н. Ризик та відповідальність у приватному праві. *Часопис Київського університету права*. 2021. № 2. С. 197–201.
5. Шемшур О. Поняття та правова природа ризику у приватному праві. *Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Юридичні науки*. 2012. № 94. С. 105–108.
6. Великанова М.М. Поняття та структурні елементи ризику: цивільно-правовий аспект. *Університетські наукові записки*. 2017. № 63. С. 76–86.
7. Бондарчук В.В. ризик як правова категорія. *Часопис Київського університету права*. 2013 № 2. С. 312-315
8. Про аудит фінансової звітності та аудиторську діяльність в Україні: Закон України від 21.12.2017 № 2258-VIII станом на 01.01.2023 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2258-19#Text> (дата звернення: 26.12.2023).
9. Директива 2006/43/ЄС Європейського Парламенту та Ради про обов'язковий аудит річної звітності та консолідованої звітності, що вносить зміни до Директив Ради 78/660/ЄЕС та 83/349/ЄЕС і припиняє дію Директиви Ради 84/253/ЄЕС від 17.05.2006. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_844#Text (дата звернення: 26.12.2023).
10. Статут Державної установи «Орган суспільного нагляду за аудиторською діяльністю», затверджений наказом Міністерства фінансів України від 18 вересня 2018 року № 765. URL: <https://mof.gov.ua/storage/files/Statut-OSNAD.pdf> (дата звернення: 28.12.2023).